

شرح باب ثانی از روش فقهی صاحب تبصره الفقهاء

مقاله‌ی حجة الاسلام محسن نورانی برای همایش بیداری قرآنی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي جعل الحمد مفتاحاً لذكره و السلام على سيّد رسله

صلى الله عليه وآله.

پژوهش مستقیم در ابواب کتاب شریف تبصره الفقهاء و تبصره الوسيلة، این نکته را مبرهن می‌نماید که، روش فقهی ممتاز فقیه مصلح قرآنی آیه الله العظمی صادقی تهرانی «قدس الله روحه و نور الله مضجعه» بر دو باب استوار است.

در باب اول؛ مبنا، مطالعه‌ی کامل کتاب الله تعالی به روش تفسیر قرآن به قرآن است که به معنای تدبّر در آیات مبارکه‌ی آن می‌باشد و نتیجه‌اش صدور احکام شرعی مبتنی بر منطوق، مفهوم و اشارات قرآن است و سپس نوبت عرضه‌ی احادیث بر قرآن می‌رسد که با پذیرش روایات موافق قرآن، احکامی بیان می‌گردد و به احادیثی که معارض با قرآن نیست در صورت تواتر و استفاضه فتوا داده می‌شود، البته در همین باب، حدیث، اجماع و شهرت مخالف قرآن، مطرود است.

باب اول از روش فقهی آن مصلح ربّانی؛ حدود پانصد فتوای مخالف قرآن و یا بعضاً خلاف سنت قطعیه در کتب فقهی سنتی را به چالش کشیده؛ و شجاعت بی‌نظیر آن اعلم فقهای خاصّه و عامّه، نقد و ردّ آن فتاوا را در پی داشته است که شاهد بر این مطلب، همانا فتاوای مستدلّ موجود در دو کتاب سابق الذکر است.

اما باب ثانی از روش فقهی ایشان، برای خواصّ تلامیذ هم تا پیش از پنج سال اخیر، مدوّن نبود و همین نکته سبب شد که این تلمیذ کوچک آن استاد فرزانه، بنابر وظیفه‌ی شرعی صیانت از تفکر ناب قرآنی، به شرح آن اقدام نمایم.

در ابتدا، اجمالاً عرض می‌کنم که باب ثانی، کیفیت مواجهه با خبر واحد یا اجماع و شهرتی است که خلاف قرآن نیست. عدم بیان وافی در این موضوع از سوی حضرت استاد، جمعی از فحول تلامیذ آن بزرگوار را بر آن داشت که شبهه‌ای را در

محضر استاد مطرح نمودند و آن عالم ربانی پس از استماع شبهه، و پاسخ جامع و مانع، خلاصه‌ی روش فقهی خود را در اردیبهشت ماه سال ۱۳۸۶ شمسی، در قالب بیانیه‌ای منتشر نموده و همزمان با آن امر فرمودند که در کتاب نظرات نوین از دیدگاه قرآن، طبع گردد. سپس به امر ایشان، بیانیه‌ی مذکور در متن کتاب اصول الاستنباطِ مُصَحَّحِ سال ۱۳۸۹، درج گردید. دلیل این کار این بود که در واقع ایشان هرگز شرح یا نسخ را در پاورقی کتاب درج نمی‌کردند. بلکه جایگزین کردن شرح یا اصلاح در متن هر یک از کتب ایشان در چاپ دوّم به بعد، رویه‌ی متداول آن استاد حکیم و همکارانشان در امر ویرایش بوده است و حتی در هنگام ویراست کتاب نماز مسافر در سال ۱۳۸۰ شمسی همراه با برادرم، مجاهد قرآنی، سید محمد ساداتی «طاب ثراه»، وقتی از حضرت استاد درخواست نمودیم که نکات جدید ویرایشی در زیرنویس کتاب قرار گیرد هرگز نپذیرفتند چنانکه در زمان ویرایش کتاب ولایت فقیهان در خرداد و تیر ۱۳۸۹ در محضر آن بزرگوار، اینجانب با برادران همکارم حجج اسلام علی چراتیان و ایمان ضرابی، شاهد این روش ویراستاری بودیم.

پس از توضیح لازم مذکور؛ تفصیل باب ثانی، در حاصل کلام استاد راحل است که در پاسخ به شبهه‌ی شاگردان، چنین فرمودند: اگرچه وافی نبودن بیان در کیفیت مواجهه با خبر واحد و اجماع یا شهرتی که خلاف قرآن نیست ایجاد شبهه نموده، لیکن برای بنده در نقل فتوا از سنت ثابت؛ مسبّب نقص فتاوا در هیچ یک از ابواب فقهی نشده است سپس مشروح روش فقهی خود را در این باب اینطور بیان داشتند که: هر روایتی در جوامع حدیثی چه متواتر باشد که تعدادش زیاد نیست و یا از اخبار آحاد باشد که حدود ۹۵٪ اخبار را شامل است و نیز هر اجماع و شهرتی در غیر احکام عامّ البلوی، در صورت عدم تعارض با نصوص و ظواهر مستقرّی قرآن، مشروط به اینکه مورد قبول اکثریت متأخرین از علمای امامیه‌ی اثنا عشری باشد و معارضی اقوی یا برابر نداشته باشد حجّت شرعی است؛ و این حجّیت، مستدلّ به آیه‌ی مبارکه‌ی {قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ} (الانعام/۱۴۹) است زیرا اگر شارع مقدّس با چنان اخبار آحاد، اجماع و یا شهرتی مخالف بود حتماً حجّتی رسا بر ضدّ آن، برای مکلفان ارسال می‌فرمود؛ و در پایان تصریح نمودند که در تعارض دو حدیث، مرجّحات منقول در مقبوله‌ی عمر بن حنظله، مقبول است.

در اینجا در شرح پاسخ حضرت استاد به شبهه‌ی تلامیذ، صرفاً نمونه‌هایی از فتاوی مبتنی بر **خبر واحد و اجماع** را از تبصره الفقهاء نقل می‌کنیم:

۱. تبصره الفقهاء ج ۱، ص ۱۶۴: هر کس در نافله، مرتکب سهو شود بنا بر اقل بگذارد و اگر هم بر اکثر بگذارد جائز است. (**بنا بر خبر واحد**)
۲. تبصره الفقهاء ج ۱، ص ۱۶۱ الی ۱۶۶: در باب السهو؛ حضرت استاد حداقل سی فرع فقهی آورده‌اند که همگی مبتنی بر **خبر واحد** است.
۳. تبصره الفقهاء ج ۱ ص ۱۷۱: اقل جماعت دو نفر است (**خبر واحد**)
۴. تبصره الفقهاء ج ۱، ص ۲۱۱ الی ۲۱۳: نصابهای زکاة (بیست و یک مورد **خبر واحد**)
۵. تبصره الفقهاء ج ۲ ص ۳۸۵، دیه مرد مسلمان در قتل عمد (**خبر واحد**)
۶. تبصره الفقهاء ج ۲ ص ۳۸۶، دیه مرد مسلمان در قتل شبه عمد (**خبر واحد**)
۷. تبصره الفقهاء ج ۲ ص ۳۸۶، دیه مرد مسلمان در قتل خطاء (**خبر واحد**)

نمونه‌ای از اجماع:

۱. تبصره الفقهاء ج ۲ ص ۶۱ وکالت، عقد جائز است (اجماع)
 ۲. تبصره الفقهاء ج ۲ ص ۱۹ ودیعه، عقد جائز است (اجماع)
- در ابواب متعدّد تبصره الوسیله نیز استاد راحل، مکرراً به **خبر واحد**، اجماع و شهرتی که مخالف قرآن نیست فتوا داده‌اند. که ما فقط به کتاب الزکاة نظری کوتاه می‌افکنیم.

مدرک فتوا: **خبر واحد**

۱. محتوای نصاب‌های شتر: در این باره دو صحیحی متعارض فضلاء و زراره وجود دارد (وسائل الشیعه، باب ۲ از ابواب زکاة الانعام، ح ۱ و ۶) که استاد

به صحیحہ زرارہ فتوا داده‌اند در (ص ۳، کتاب الزکاء، حاشیہ بر وسیلۃ النجاء: تبصرۃ الوسیلۃ)

۲. نصاب‌های دوگانه گاو. استاد در این باره به صحیحہی فضلاء فتوا داده است. (وسائل، باب ۴ از ابواب زکاء الانعام، ح ۱) (ص ۳، همان: تبصرۃ الوسیلۃ)
۳. محتوای نصابهای گوسفند، استاد به صحیحہی فضلاء استناد کرده‌اند. (وسائل، باب ۶ از ابواب زکاء الانعام، ح ۱ و ۲)، (ص ۳، همان)
۴. محتوای نصاب نقره، استاد به صحیحہ حسین بن بشار استناد کرده‌اند، (وسائل، باب ۲ از ابواب زکات الذهب و الفضة، ح ۳) (ص ۵، همان)

مدرک فتوا: اجماع

۱. عدد نصاب‌های شتر، ۱۲ عدد است. این مسئله اجماعی است. زیرا بر اساس صحیحہ فضلاء نصاب ششم وجود ندارد پس تعارض این روایت با صحیحہی زرارہ، نتیجہ‌اش رجوع به اجماع است و اگر اجماع بر این مسئله قائم نباشد نمی‌توان گفت نصاب‌های شتر ۱۲ عدد است. (ص ۳، همان)
۲. وجوب مراعات مطابقت نصاب دوازدهم با عدد ۴۰ و ۵۰ یعنی اگر عدد شتر با ۴۰ سازگار است، باید ۴۰ تا ۴۰ تا محاسبه کند و اگر عدد با ۵۰ مطابق است. باید ۵۰ تا ۵۰ تا محاسبه کند تا هر چه امکان دارد باقیمانده کمتر باشد. مدرک استاد **اجماع منقول** است. عبارت استاد: «ففی کل خمسین، حقّہ و فی کل اربعین بنت لبون، بمعنی وجوب مراعات المطابق منہما...». (ص ۳، همان)
۳. عدد نصاب‌های گوسفند ۵ تا است. این مسئله **اجماعی** است. زیرا در این باره دو صحیحہی متعارض محمد بن قیس و فضلاء وجود دارد. (ص ۳، همان)
۴. سؤم در انعام سه گانه شرط نیست و فرقی بین سائمه و معلوفه نیست. (**اجماع منقول** از خلاف شیخ طوسی (رحمہ اللہ)، (ص ۴، همان) (سؤم یعنی گوسفند و شتر و گاو چرائی باشند).

۵. زکات با ۱۲ ماه هجری محقق است و با اختلال برخی از شروط، وجوب پرداختش مختل نمی‌گردد. (اجماع) (ص ۴ از کتاب الزکاة تبصرة الوسيلة).
۶. هر دینار، بیست قیراط است. این نظر هم اجماعی است. (ص ۵، همان)
۷. وجوب مطابقت در نصاب دوم گاو در زکات که این مسأله بر اساس اجماع است، عبارت استاد: (و يجب مراعاة المطابقة هنا ايضاً)، (ص ۳، همان)

مدرک فتوا: شهرت فتوائی

۱. منظور از دینار، مثقال شرعی است که سه چهارم دینار صیرفی است، (شهرت فتوائی) (ص ۵، همان)
۲. عبارت استاد در تعریف گوساله بر اساس شهرت است ایشان در مسأله‌ی سوم باب زکاة (ص ۳، همان) می‌فرمایند: (و بنت لبون ما دخلت في الثالثة و كذا المَسْنَةُ).
۳. شارح می‌گوید: أقول ناقلاً و مصلحاً أنّها تعنی، ما دخلت في السنة الثالثة مع أن الشيخ (رحمه الله) قد صرح في المبسوط في مناسك منى بأن «الثني و هي المَسْنَةُ ما دخل الثانية»، فالعمدة الشهرة بين الاصحاب، إذا لم يخالف القرآن.
۴. در نصاب ششم شتر اگر کسی بنت مخاض (= شتری که وارد سال دوم شده) نداشت، اختیاراً ابن لبون (= شتری که وارد سال سوم شده) می‌دهد و ابن لبون را نه فقط در اضطرار بلکه در حال اختیار هم می‌توان جایگزین بنت مخاض کرد. (ص ۳، همان) این فتوی مشهور است بدون مستند روایی، چنانکه استاد بر اساس قول مشهور می‌گوید: «و یجزی ابن اللبون عن بنت المخاض اختیاراً.» (ص ۳، همان)
۵. التبیع و التبیعة (گوساله نر یا ماده‌ای است که) ما دخل او دخلت في السنة الثانية، (ص ۳، همان) علی المشهور.

۶. اگر گوسفندی که به عنوان زکات داده می‌شود، مثلاً: «ضأن» (میش) و یا «معز» (بز) باشد، هر یک به جای دیگری کفایت می‌کند، یعنی ضأن از معز کفایت می‌کند و بالعکس، (قول مشهور)، (مسئله ۳، ص ۵، همان)

بنابراین در واقع استاد ما، هر جا شهرت عملی و یا اصطلاحاً عمل اصحاب بر خلاف قرآن نبوده به شهرت فتوا داده‌اند.

نتیجه حاکی از دلایل محکم و شواهد متقن مذکور این است که اگر چه آن فقیه مصلح به سبب خوف از مقام رب العالمین «جلت عظمته» خبر واحد معارض با کتاب الله، و اجماع یا شهرت مخالف با قرآن را شجاعانه رد کرده اند، ولی در همان حال، متعبدانه به اخبار آحاد و اجماعات و شهراتی که در تضاد با قرآن نبوده، فتوی داده‌اند.

در انتهای این شرح وافی، خدای مهربان را ستایش می‌کنم که الطاف بی‌کران خود را شامل حال نمود که از جمع تلامیذ استاد عزیزم در ایران، مکه، عراق و لبنان، اولین فردی بوده‌ام که توانستم بر اساس آیهی {قُلْ اِنَّمَا اَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ اَنْ تَقُومُوا لِلّٰهِ مِثْلَىٰ نَفْسٍ اَوْ لِقَوْمٍ اَوْ اٰلٍ اَوْ اَنْفُسٍ} (سبأ/۴۶) هجده سال و نه ماه و ده روز متناوباً در محضر آن فقیه مصلح بوده و صحابی ملازم علم آن بزرگوار باشم و با انگیزه‌ی مشخص دفاع از انقلاب قرآنی، و ایمان محض به محوریت شاخص قرآن در علوم اسلامی، فرصت طلایی حضور آن یگانه‌ی دوران را غنیمت شمارم و استفاده‌های فراوان علمی از آن گنجینه‌ی علوم قرآنی ببرم و بسیاری از کتب ایشان از جمله البلاغ، تبصره الفقهاء و علیّ والحاکمون و ... را ویرایش نمایم. چنانکه پس از ویراست دوم کتاب «اصول الاستنباط» به امر مکرر و مؤکد استاد راحل، مهمترین منبع مستدلّ روش فقهی ایشان، آماده‌ی بهره‌مندی محققان دین پژوه است که إن شاء الله با مساعدت فرزندان آن فقید سعید به زینت طبع آراسته خواهد شد.

و السلام علی من یرحم الحق لذات الحق

قم المشرفة: العبد الفانی محسن الحسینی النورانی

۱۳۹۱/۹/۲۴ هـ. ش.